

Aleksandra Stankowicz

Główne tendencje w rozwoju bośniacko-hercegowińskiej kultury literackiej okresu międzywojnia (1918-1941)

Studia Rossica Posnaniensia 22, 99-108

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HISTORIA LITERATUR POŁUDNIOWO- I ZACHODNIOŚLAWIAŃSKICH

GŁÓWNE TENDENCJE W ROZWOJU BOŚNIACKO-HERCEGOWIŃSKIEJ KULTURY LITERACKIEJ OKRESU MIĘDZYWOJNIA (1918 - 1941)

MAIN TENDENCIES IN THE DEVELOPMENT OF BOSNIAN-HERZEGOVINIAN LI- TERARY CULTURE OF THE INTERWAR PERIOD (1918 - 1941)

ALEKSANDRA STANKOWICZ

ABSTRACT. The author concentrated her attention on three programmes: governmental, right-wing parties' and delegalized left. The author considered as the most important one the programme of right-wing parties as just this one had at its disposal the most substantial material resources for cultural communication.

Aleksandra Stankowicz, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Międzywydziałowy Zakład Badań nad Kulturą Bizantyńsko-Słowiańską, ul. Chopina, 20-023 Lublin, Polska-Poland.

Kultura literacka ponad 2,5-milionowego społeczeństwa bośniacko-hercegowińskiego w okresie międzywojennym oscylowała pomiędzy narodową i regionalną. Polityka władz centralnych, znajdujących się w Belgradzie, nie sprzyjała dążeniom autonomicznym tego społeczeństwa i zwykle ograniczała wszelkie jego poczynania do granic regionalnych.

Choć przedmiotem niniejszych rozważań są dzieje kultury literackiej, rozumianej jako społeczna komunikacja, w której biorą udział pisarze, pośrednicy i czytelnicy, to jednak nie od rzeczy będzie zaznaczyć pewne fakty polityczne, które zaważyły na dziejach kultury bośniacko-hercegowińskiej.

Było rzeczą oczywistą, że Bośnia z chwilą wyzwolenia się spod panowania Austro-Węgier będzie szukać sojuszu z Serbią, która przez swoich emisariuszy w okresie aneksji popularyzowała na jej terenie idee zjednoczenia Słowian południowych i kierowała ruchem Młoda Bośnia, dążącym do obalenia okupacji austriackiej w drodze indywidualnych aktów terrorystycznych. Jedną z ostatnich ofiar tego terroryzmu był następca tronu austriackiego – książę Ferdynand, którego śmierć uważa się za bezpośrednią przyczynę wybuchu I wojny światowej. Konflikt między Austrią i Serbią przerodził się w wojnę światową. W jej wyniku Austria poniosła porażkę i dualis-

tyczna monarchia uległa rozpadowi. Rządy w Bośni przejęła władza narodowa, która po miesiącu sprawowania obowiązków zdecydowała się na przyłączenie do państwa jugosłowiańskiego, co nastąpiło już 1 XII 1918 r. Na początku i krótko Bośnia i Hercegowina wykazywała pewne formy odrębnej państwowości. Niebawem okazało się, że idea zjednoczenia Słowian południowych była zrezygnowanym hasłem do realizacji polityki wielkoserbskiej.

Cały okres międzywojenny charakteryzowały z jednej strony dążenia narodów, wchodzących w skład Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, do autonomii i federacyjnego systemu państwowego, z drugiej – systematyczny sprzeciw władz centralnych wobec dążeń, zwłaszcza społeczeństwa Bośni i Hercegowiny, które negowane coraz to nowymi podziałami administracyjnymi¹ – (28 VI 1921 r. w dniu św. Vida uchwalona Konstytucja „widowańska”, luty 1924 r. – likwidacja władzy terytorialnej – Pokrajinske uprave, 6 I 1929 r. – dyktatura styczniowa, 26 VIII 1939 – Porozumienie Cvetković – Maček) – miało zatracić poczucie wspólnoty historyczno-kulturalnej. Te podziały przebiegały także wbrew naturalnym granicom geograficznym tej krainy, które były wyznaczone przez rzeźbę terenu i ukształtowanie hydrografii, a te naturalne granice decydowały o wspólnym losie politycznym wszystkich ludzi, którzy w nich zamieszkiwali. Bośnia i Hercegowina zarówno za panowania tureckiego, jak i czterdziestoletniej okupacji austriackiej, zawsze stanowiły odrębną całość – prowincję. Tymczasem w okresie międzywojennym mówiło się o Królestwie, zamieszkiwanym przez jeden naród słowiański, składający się z trzech plemion: Serbów, Chorwatów i Słoweńców, a społeczność bośniacko-hercegowińską traktowano jako przynależną do plemienia serbskiego bądź chorwackiego. Przedmiotem sporów i zabiegów politycznych Serbów i Chorwatów była ludność muzułmańska, która stanowiła ponad 30% ogółu ludności, zamieszkującej Bośnię i Hercegowinę i była potężną siłą polityczną, którą należało sobie zjednać. Po stronie chorwackiej dominowała opinia, że Chorwaci to ludność wyznania rzymskokatolickiego i islamu, zaś strona serbska podkreślała, że muzułmanie są zislamizowaną ludnością pochodzenia serbskiego. W tych przetargach o muzułmanów Serbia dysponowała siłą w formie wspomnianych już podziałów administracyjnych. Ostatnie z nich zostały w taki sposób przeprowadzone, że w jednostkach administracyjnych zawsze dominowała liczebnie ludność serbska, co udawało się dzięki łączeniu obszarów rdzennie serbskich z historycznymi ziemiami bośniacko-hercegowińskimi². Po tak przebiegłe metody

¹ D. Pejanović, *Stanovništvo BiH*, Beograd 1955, s. 52 - 54. W rozdziale „Stanovništvo za vrijeme Kraljevine Jugoslavije” (1918 - 1941) autor, nie wnikając w cele polityki, opisuje kolejne podziały administracyjne, jakim podlegała BiH w okresie międzywojennym.

² *Ibid.*, s. 53. Dj. Pejanović podaje, jak w latach 1921 - 1931, dzięki kolejnym podziałom administracyjnym, zmieniał się udział procentowy wyznań ludności zamieszkującej BiH.

	Prawosławni	Katolicy	Muzułmanie
1921	43,87%	23,48%	30,07%
1931	44,25%	23,58%	30,90%
1939	53%	12%	34%

często sięgał rząd belgradzki w celu uzyskania sankcji prawnych dla swych uzurpatorskich dążeń.

Sytuacja polityczna ludności bośniackiej nie sprzyjała rozwojowi kulturalnemu tej prowincji. Była ona znacznie trudniejsza niż za panowania Austrii.

Panowanie Austrii (1878 - 1918), jakkolwiek głównie nastawione na eksploatację podbitego terytorium, przyniosło Bośni wszechstronny rozwój i wprowadziło ją w krąg kultury europejskiej. Co prawda, nie zostało zniwelowane w tym okresie zacofanie gospodarcze i kulturalne Bośni i Hercegowiny nawet wobec ościennych prowincji słowiańskich, które przecież także nie należały do czołówki europejskiej, ale właśnie wtedy powstały tutaj podwaliny nowoczesnego życia literackiego. Okupant, rozwijając przemysł surowcowy, choć ten najbardziej prymitywny i perspektywicznie wyniszczający gospodarkę, był zmuszony zbudować całą infrastrukturę tego przemysłu, aby móc włączyć Bośnię i Hercegowinę do własnego systemu ekonomicznego, który na owe czasy należał do nowoczesnych i wymagał wykształconej kadry inżynierskiej, urzędniczej oraz wykwalifikowanych robotników. Początkowo funkcje te spełniała kadra pochodzenia obcego i rekrutowała się spośród Austriaków, Węgrów, Niemców, a także spośród Słowian, zamieszkujących ziemie podległe monarchii, a więc Polaków, Czechów, Słowaków, Słoweńców³.

Ponieważ głównym celem propagandowym aneksji Bośni i Hercegowiny było szerzenie oświaty, w związku z tym na szkolnictwo ze skarbu monarchii przeznaczano duże środki, większe niż te, na jakie sobie mogła pozwolić władza krajowa. W Bośni zaczęto otwierać państwowe szkoły podstawowe, które w przyszłości miały zastąpić szkoły wyznaniowe, średnie szkoły handlowe, gimnazja i szkoły nauczycielskie. Strukturę szkolnictwa uzupełniały dodatkowo szkoły prywatne⁴. Po raz pierwszy otwarty się przed młodzieżą bośniacką także szersze możliwości podjęcia studiów na renomowanych uniwersytetach europejskich, które znajdowały się na terenie monarchii: Wiedeń, Graz, Praga, Kraków, Budapeszt. Austria umożliwiła społeczeństwu bośniackiemu szerszy dostęp do oświaty, a właściwym celom okupacyjnym zapewniła odpowiednią kadre fachowców rodzimego pochodzenia. Już te poczynania Austrii mogły oddziaływać na bardzo tradycyjną, nawet jak na ówczesne czasy, strukturę zawodową społeczeństwa. Z rolnictwa utrzymywało się ponad 80% ludności. Na wsi ciągle jeszcze panowały stosunki feudalne, a wśród wolnych chłopów dominującym typem gospodarowania było wielkie gospodarstwo rodzinne. Silny nacisk gospodarki towarowo-pieniężnej przyczynił się do rozpoczęcia procesu restrukturalizacji zawodowej społeczeństwa. Istniejąca na wsi nadwyżka siły roboczej mogła być zatrudniona przy budowie traktów komunikacyjnych, wyrębach lasów, kopalniach.

³ Por. N. Babić, *Osnovna obilježja društveno-političkih odnosa i djelatnosti radničkog pokreta u Sarajevu do 1937. godine*. W: Sarajevo u revoluciji, Sarajevo 1976, s. 9 - 61, a także I. Hađžibegović, *Postanak radničke klase u BiH i njen razvoj do 1914*, Sarajevo 1980, s. 369 - 373.

⁴ Dj. Pejanović, *Srednje i stručne škole u BiH*, Sarajevo 1953. Szkolnictwu za panowania Austrii autor poświęcił osobny rozdział: „Srednje i stručne škole za vrijeme Austrije 1878 - 1918”, s. 55 - 68.

Rząd okupacyjny zapewnił sobie dopływ rąk do pracy w przemyśle, znosząc pańszczyzną i pozbawiając chłopów ziemi, jeśli nie było ich stać na jej wykup⁵. Zniesienie pańszczyzny wywołało jeszcze inny skutek w postaci rozpadu gospodarstw dużych, który prowadził do wzrostu budownictwa wiejskiego. Rozrzucone osiedla zaczęły zagęszczać się i zmieniać częściowo swoją fizjonomię.

Mieszkańcy środowisk miejskich stanowili niewiele ponad 10% całej populacji. W większości zamieszkiwali miasteczka małe i osiedla miejskie liczące od 1000 do 2000 mieszkańców. Miast większych, skupiających do 10 000 mieszkańców było niewiele. W 1879 r., tzn. w rok po wkroczeniu Austrii do Bośni, największe miasto tej prowincji Sarajewo liczyło 21 377 mieszkańców. Z czasem przekształciło się ono w centrum administracyjno-ekonomiczne, w siedzibę hierarchii wyznaniowych, a także w stolicę kulturalną całej okupowanej prowincji. Pod koniec panowania austriackiego liczba jego mieszkańców znacznie wzrosła, bo aż do 59 000⁶.

Rozwój przemysłu przyczynił się do powstania nowych małych osiedli miejskich w pobliżu kopalń węgla (Breza, Kakanj, Ugljevik, Kreka) i obiektów przemysłowych (Zavidovići, Drvar, Teslić, Lukavać i in.), a także wzdłuż szlaków komunikacyjnych (Ostrožac, Jablanica, Čapljina, Kalinovik i in.). Z kolei liczne stare miasta i miasteczka po długim okresie stagnacji, w warunkach zintensyfikowanej wytwórczości, zaczęły rozwijać się, wzbogacając swoje funkcje urbanizacyjne. Liczba mieszkańców miast wzrosła, ale nadal nie przekraczała 20% ogółu ludności, co stawiało Bośnię w rzędzie krajów zacofanych. Niezwykle wolno rodziły się na tym terenie załączki industrializacji i urbanizacji, z którymi nierozłącznie wiązała się kultura literacka społeczeństw rozwiniętych. Te niekorzystne stosunki łagodzi fakt, o którym wspomina Żółkiewski w swojej książce *Kultura, socjologia, semiotyka literacka*, że rozwój kultury literackiej każdego kraju, nawet zagospodarowanego przez nowoczesne społeczeństwo przemysłowe, pomimo że stanowi część kultury narodowej, to bezpośrednio jest przede wszystkim kulturą publiczności literackiej, pisarzy, pośredników, czytelników, która stanowi tylko część danej społeczności⁷. Jeszcze mniejszą stanowiła w przypadku Bośni i Hercegowiny przy jej strukturze wyznaniowej i społeczno-zawodowej. Wysoka dynamika przyrostu naturalnego, zwłaszcza na wsi, ciągle pogłębiała tę niekorzystną sytuację. Spory procent całej populacji stanowiły dzieci do lat dziesięciu, które w tej kulturze nie mogły uczestniczyć, a cała muzułmańska młodzież żeńska tę możliwość i w przyszłości miała odebraną, gdyż tradycyjnie nie posyłano jej do szkoły. Pracochłonne sposoby gospodarowania wiejskiego, rozrzucona zabudowa wiejska, niechęć muzułmanów do kształcenia kobiet były czynnikami opóźniającymi nie tylko proces umasowienia kultury, ale wszelki jej rozwój. Bośnia i Hercegowina w odniesieniu do sytuacji jugosłowiańskiej stanowi terytorium ogromnie zacofane. Dowodzą tego dane statystyczne, dotyczące panującego analfabetyzmu. Według

⁵ I. Hadžibegović, op. cit., s. 371.

⁶ N. Babić, op. cit., s. 10.

⁷ S. Żółkiewski, *Kultura, socjologia, semiotyka literacka*, Warszawa 1979, s. 8.

obliczeń statystycznych z 1931 r. Bośnia i Hercegowina miała 72,9% analfabetów, licząc mieszkańców powyżej 10 roku życia⁸. Dwunastoletni okres pozostawania Bośni i Hercegowiny w granicach królestwa SHS, jak się okazało, nie przyniósł istotnych zmian w zakresie oświaty podstawowej. Analfabetyzm rósł tutaj wraz z przyrostem naturalnym, a rozwój szkolnictwa nie nadązał za nim.

Pierwszy spis mieszkańców w przedwojennej Jugosławii odbył się 31 I 1921 r. i wtedy Bośnia liczyła 1 890 440 mieszkańców, następny przeprowadzono 31 III 1931 i wykazał on, iż w przeciągu 10 lat liczba mieszkańców wzrosła do 2 325 555. Na rok 1941 przewidziano nowy spis, do którego jednak nie doszło z powodu wybuchu wojny. Na podstawie szacunków, uwzględniając roczny przyrost, ustalno, że 31 III 1941 r. Bośnię i Hercegowinę zamieszkiwało 2 850 296 mieszkańców. Rosła z roku na rok liczba mieszkańców, przyrost naturalny na tych ziemiach był największy (wynosił w stosunku rocznym 52%), natomiast nie ulegały poprawie struktura zawodowa mieszkańców i stopień oświaty. Dane z 1913 r. o czynnych zawodowo mieszkańcach mówiły o 84,1% zatrudnionych w rolnictwie, przy czym na wsi mieszkało aż 84,5 ogółu mieszkańców. Te proporcje utrzymały się w okresie międzywojennym, co przy zwiększonej liczebności mieszkańców pogłębiło dodatkowo nędzę tego społeczeństwa. W porównaniu z okresem austriackiego panowania teraz zmniejszyły się szanse na zatrudnienie poza rolnictwem. Dane z 1931 r. podają liczbę 68 236 zatrudnionych w przemyśle, kopalnictwie i rzemiośle, co stanowiło zaledwie 6,7% całej ludności Bośni i Hercegowiny⁹. Kryzys gospodarczy lat trzydziestych, który dotknął cały świat, na tych terenach pojawił się ze znacznym wyprzedzeniem, a w latach późniejszych przybrał jedne z najostrejszych form, z powodu nie tylko niekorzystnej struktury zatrudnienia, sytuacji społecznej, ale także poprzez zaostrzenia się konfliktów narodowościowych. Tutejsza ludność należała do najbardziej rozwarstwionych społeczeństw Jugosławii. Przyczyną rozwarstwienia były względy narodowościowe, wyznaniowe i społeczne. Ten międzywojenny okres wstrząsów polityczno-ekonomicznych zapoczątkował powolną, lecz wyraźną demokratyzację życia kulturalnego, w tym także literackiego. Poszczególne grupy społeczne zaczęły dbać o własne interesy, wiedząc, że ich problemy nie będą rozwiązane przez rząd belgradzki, dla którego Bośnia i Hercegowina była monetą przetargową w jego realizacji polityki wielkoserbskiej. Politykę kulturalną na tym terenie uprawiały organizacje wyznaniowe, broniące swych wyznań i tradycji narodowych, i związki zawodowe w dużej części, gdyż działalność KPJ jak i socjalistów była zabroniona przez Konstytucję Vidowańską.

Kultura literacka, rozumiana jako sfera działań pisarzy, pośredników i czytelników, była w Bośni i Hercegowinie domeną działalności znikomej części z tych nie-

⁸ Lj. Bašović, *Prilog istraživanja radničkih biblioteka i čitaonica (1918 - 1941)*. W: Prilozi Instituta za istoriju Sarajeva, Sarajevo 1979, s. 23; I. Grbić, *Prosvetne prilike u Bosni i Hercegovini. Omladina pred novim zadacima*, „Naša domovina” 1938, nr 8 - 9, s. 14 - 17.

⁹ K. Hrelja, *Priredni razvoj do 1945 u BiH* W: Enciklopedija Jugoslavije. Socijalistička Republika BiH, Zagreb 1983.

spełna 30% posiadających umiejętność pisania i czytania. Przeszkodą dla kultury literackiej był ograniczony zasięg komunikacji społecznej. Istniała paradoksalna sytuacja, w której liczba twórców niemal pokrywała się z liczbą aktywnych odbiorców. Największa część publiczności uczestniczącej w kulturze literackiej zdobyła wykształcenie w okresie austriackiego panowania. W tym też czasie został rozwinięty na tyle przemysł papierniczy i poligraficzny, że mógł zaspokoić w zupełności zapotrzebowania publiczności czytelniczej okresu międzywojennego. Kiedy na świecie malała liczba tytułów, a rosły nakłady, to tutaj nakłady były znikome, a liczba tytułów ogromna przy bardzo krótkiej żywotności. Wszystko to wiązało się z rozpaczliwym poszukiwaniem odbiorcy. Uruchomiono 189 czasopism, ale tuż przed wybuchem II wojny ukazywało się ich tylko 35, przy czym zachowały się te o najwyższych nakładach. Emina Kečo, autorka hasła *Novinska izdavačka djelatnost u BiH w Encyklopediji Jugoslavii*, zaznaczyła, że w okresie międzywojennym drukowano dwukrotnie więcej tytułów aniżeli w przeciągu czterdziestoletniego panowania Austrii. To stwierdzenie nie tłumaczy dynamiki działalności prasowo-wydawniczej, zwłaszcza jeśli się zważy fakt, że Austria musiała ją tworzyć od podstaw. Wówczas powstawało też o wiele więcej pism o charakterze trwałym, niektóre z nich na tyle zakorzeniły się w życiu literackim Bośni i Hercegowiny, że ich wydawanie kontynuowano w okresie międzywojennym. Wiele czasopism, zwłaszcza tych wyznaniowo-kulturalnych, oświatowych, miało stosunkowo wysokie nakłady, np. „Gajret” muzułmański ukazywał się w nakładzie 2000 egzemplarzy, gdy liczba mieszkańców była znacznie niższa. Tuż przed wybuchem I wojny światowej drukowano blisko 50 tytułów czasopism. Ta periodyka była niezwykle różnorodna, obok reżimowej ukazywała się wyznaniowa (muzułmańska, prawosławna, katolicka, żydowska), a także ponadwyznaniowa, np.: pisma fachowe, robotnicze, dla dzieci i młodzieży. Władza austriacka popierała czasopisma propagujące tezę o bośniackim narodzie i języku. Wyraźnie dyskryminowała poczynania Serbów, zmierzających do posiadania własnego organu prasowego, które ostatecznie zostały uwieńczone sukcesem. Serbowie zaczęli wydawać: „Srpski vjesnik” 1897 - 1904, „Bosanska vila” 1885 - 1914, „Srpska riječ” 1905 - 1914. Czasopiśmiennictwo sprzed 1914 r. pod wieloma względami przejawiało większą dynamikę rozwoju.

Dla kultury literackiej, dla jej umasowienia niebagatelną rolę odgrywa trwałość i wielonakładowość, a dla samej literatury o wiele więcej znaczyły czasopisma efemerydy, których ukazywało się wiele. Wydawane były przez młodych twórców i przez nich często finansowane. Z braku pieniędzy zwykle ukazywało się tylko kilka numerów, w których młodzi zaledwie mogli przedstawić swój program literacki, np. „Juriš”, „Vjajavica”, „Budućnost”, „Književni jug”, „Književni pregled Male biblioteke” itp.¹⁰ Zaznacza się, że w okresie międzywojennym, na skutek wprowadzonej dyktatury 6 I 1929 r. ograniczającej swobody obywatelskie, został zahamowany rozwój czasopiśmiennictwa. Jednak była to prawda tylko częściowa. W procesie komunikacyjnym ważną rolę odgrywa odbiór – czytelnik. Zapotrzebowanie więc było na

¹⁰ E. Kečo, *Novinska izdavačka djelatnost u BiH*. W: Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb 1983.

podręczniki, literaturę propagandową, religijną, jarmarczną, natomiast trudno było o czytelnika wyrobionego, odbiorcę literatury wysokiego obiegu. Pomimo dyktatury przetrwały wszystkie czasopisma wielonakładowe, które wspierał solidny mecenat rządowy, partii politycznych czy towarzystw wyznaniowo-oświatowych, na przykład: „Jugoslovenski list”, „Pravda”, „Napredak”, „Gajret”, „Pregled”, „Jevrejski glas”¹¹. Ponadto w czasopiśmiennictwie bośniackim omawianego okresu daje się zauważyć fakt, że znaczące tytuły ukazywały się tylko w Sarajewie, zaś rola innych miast, zwłaszcza Mostaru, znacznie podupadła. Mostar, który pod koniec XIX w. był najbardziej interesującym i najbardziej ożywionym serbskim centrum kulturalnym Bośni i Hercegowiny, w okresie międzywojennym znaczenie to utracił.

Podobnie jak trudno było o czytelnika periodyków, tak również kłopotliwe było znalezienie odbiorcy książki, zwłaszcza wartościowej beletrystyki. Wydawaniem książek nie zajmowało się jakieś wyspecjalizowane przedsiębiorstwo wydawnicze, ale drukarnie, towarzystwa kulturalno-oświatowe, Zemaljski muzej (Muzeum Krajowe), partie polityczne, organizacje wyznaniowe i jednostki, pisarze, którzy z braku wydawcy sami publikowali swoje utwory. Działalności wydawniczej podjęła się także Grupa sarajewskich književnika, która obok rozlicznych funkcji w życiu literackim Sarajewa pełniła również rolę wydawcy, firmując wydanie 13 pozycji beletrystycznych współczesnej literatury bośniacko-hercegowińskiej¹². W celu zainteresowania czytelnika książką środowisko artystyczne organizowało wystawy, na których gromadzono nowo wydane książki, obrazy i rzeźby autorstwa bośniacko-hercegowińskich twórców. Jeśli autorowi udało się na takiej wystawie sprzedać np. 30 egzemplarzy swoich utworów, jak to było w przypadku H. Humy, to informowała o tym wielkim wydarzeniu miejscowa prasa, z trudem powstrzymując się od gratulacji¹³. W tej sytuacji nie pozostawało nic innego jak liczyć na odbiorcę zbiorowego. Los książki w głównej mierze był uzależniony od biblioteki szkolnej, pracowniczej i biblioteki organizacji wyznaniowych. Sieć bibliotek dość gęsto pokrywała BiH¹⁴. Część z nich miała swój początek w zbiorach zgromadzonych jeszcze przed I wojną światową. Ze wszystkich środków masowego przekazu, bo przecież pojawiły się radio i kino, najbardziej dostępne było słowo drukowane. Na korzystanie z radia, jako przekaznika informacji, z kina i prywatnej książki społeczeństwo bośniackie było nazbyt biedne. W małym też stopniu pisarze w swej pracy twórczej wykorzystywali te media, chociaż właśnie w tym zakresie zdobywali pierwsze ostrogi. Te swoje umiejętności w sposób pełniejszy wykorzystywać mogli dopiero po II wojnie światowej.

Ogólnie działalność wydawnicza Bośni i Hercegowiny nie była rozwinięta. Książki

¹¹ Niektóre z tych czasopism ukazywały się w Zagrzebiu, ale bardzo poważny udział w ich redagowaniu mieli twórcy z Bośni i Hercegowiny.

¹² M. Marković, *Iz kulturnog života između dva rata (Zapisi)*. W: *Izabrana djela*, t. II, Sarajevo 1968, s. 126 - 129.

¹³ *Ibid.*, s. 145 - 148.

¹⁴ Lj. Bašović, *op. cit.*

drukowano w małych nakładach, z wyjątkiem podręczników. Różnorodność wydawanych pozycji także była niewielka. Zupełnie skromną pozycję stanowiła rodzima beletrystyka wysokiego obiegu. Większa różnorodność cechowała wydawnictwa konfesyjne, wśród których dominującą pozycję zajmowały kalendarze. Profil takiej działalności wydawniczej ustalił się jeszcze przed 1914 r. Za panowania Austrii w Bośni i Hercegowinie wydano 1600 tytułów, w latach 1918 - 1941 wydano ich około 2000. Były to broszury i książki, o nakładach których niestety niewiele da się powiedzieć, gdyż takiej ewidencji nie prowadzono. Zachowało się jednak sporo wspomnień pisarzy o trudnościach towarzyszących publikacjom książkowym, z których można wywnioskować, że nakłady, zwłaszcza rodzimej beletrystyki, były bardzo niskie, często nie sięgały nawet 100 egzemplarzy¹⁵.

Kultura, w tym także literacka, okresu międzywojennego rozwijała się w sposób mało uporządkowany i przy małym zainteresowaniu władz. Rząd poprzez Ministerstwo Oświaty i Wyznań finansował szkolnictwo podstawowe i średnie. Praca rządu ograniczała się do otwierania w Bośni i Hercegowinie 10 szkół rocznie, co było niewystarczające dla likwidacji analfabetyzmu. Na początku II wojny światowej było w Bośni i Hercegowinie 1085 szkół podstawowych, które obejmowały około 170 000 uczniów i 3 200 nauczycieli. Znacznie mniej dbano o rozwój szkół średnich i otwarto zaledwie 6 gimnazjów, z czego 2 w Sarajewie (pierwsze gimnazja żeńskie), a tylko 4 miały służyć prowincji. Dość poważnemu rozwojowi podległo szkolnictwo zawodowe, tzw. średnie szkoły państwowe o trzech profilach: handlowym, rolniczym i rzemieślniczo-zawodowym. Władze chętnie je otwierały tłumacząc, że w ten sposób chronią kraj przed nadprodukcją inteligencji, co szczególnie fałszywie brzmiało w odniesieniu do Bośni i Hercegowiny¹⁶.

Szkoły podstawowe, średnie, gimnazja i wszystkie szkoły prywatne, uzupełniające sieć szkolnictwa państwowego, nauczały według jednolitych planów i programów rządowych, obowiązujących na terenie całej Jugosławii dopiero od 1924 r. Tak jak Austria tępiła w szkołach średnich na tym terenie idee narodowe, tak w okresie międzywojennym rząd zwracał szczególnie uwagę na pojawianie się w tych szkołach niepożądanych idei polityczno-społecznych.

Mówiąc o środkach i siłach polityki kulturalnej okresu międzywojennego, należy wyróżnić trzy zasadnicze instytucjonalnie manifestujące się programy: rządowy, w którego gestii pozostawało szkolnictwo, partii prawicowych, które domagały się autonomii dla narodów zamieszkujących Królestwo SHS i program lewicy, zdelegalizowanej już w 1921 r. Najszerszy zasięg oddziaływania miał program partii prawicowych, ponieważ posiadały one organizacje kulturalno-oświatowe o wieloletnich tradycjach w dziedzinie rozpowszechniania kultury. Ponadto owe organizacje: Gajret (muzułmańska), Napredak (chorwacka), Prosveta (serska), La benevolencia

¹⁵ M. Marković, op. cit., s. 128 - 129.

¹⁶ Dj. Pejanović, op. cit., s. 201 - 202; I. Grbić, op. cit., s. 14 - 17; Lj. Bašović, *Školske biblioteke*, „Prosjetni list” 1975, nr 460, s. 19.

(żydowska) dysponowały instytucjami, które bezpośrednio zaspokajały potrzeby kulturalne. Były to biblioteki, prasa, wydawnictwa, zespoły artystyczne, stypendia, internaty, szkoły prywatne, nagrody artystyczne. Miały zatem w swym ręku instytucje, które bezpośrednio kształtowały kulturę literacką.

Program kulturalny lewicy był konsekwentnie realizowany w okresie międzywojennym, pomimo że sterowało nim podziemie, pozbawione materialnych środków kultury koniecznych do sprawowania tego typu funkcji. Lewica działała poprzez takie instytucje społeczne, jak uniwersytety ludowe czy robotnicze. Z jej inspiracji powstało jeszcze w 1919 r. Društvo za narodno prosvjetovanje. Ponadto lewica wykorzystywała dla swych celów propagandowych antagonizmy między rządem a partiami, domagającymi się autonomii dla narodów Jugosławii. Siłą i atrakcją programu kulturalnego lewicy była oświata dorosłych, działalność kulturalna w środowiskach młodzieżowych, zwłaszcza robotniczych, czego przykładem jest jej udział w kształtowaniu organizacji młodzieży żydowskiej Matatja. Z Bośni i Hercegowiny pochodzi szereg pisarzy lewicowych, którzy w samej Bośni nie tworzyli odrębnej grupy. Czynili oni ku chorwackiej lewicy literackiej. Stanowili niewielką część środowiska literackiego Bośni i Hercegowiny i należeli do pokolenia, które wykształcenie zdobyło już w Jugosławii. Zdecydowana większość pisarzy tworzących to środowisko wywodziła się z pokolenia Młodej Bośni, które naukę pobierało w gimnazjach austriackich i renomowanych uniwersytetach europejskich. Byli to Europejczycy zarażeni ideą „jugoslavenstva” i stanowili czołówkę artystyczną tego środowiska, że wymienię: I. Andrića, P. Sliječevića, B. Jevticia, I. Samokovlje, J. Kršćicia, M. Markovicia czy J. Palavstrę¹⁷. Jeszcze po II wojnie światowej należeli oni do elity intelektualnej kraju. Z ich inicjatywy utworzona została w 1928 r. Grupa Sarajewskich Literatów – pierwsze statutowe stowarzyszenie literackie tego kraju, instytucjonalizujące działalność pisarską. Pisarze tej grupy, aż do ogłoszenia dyktatury stycziowej, starali się nie dostrzegać polityki kulturalnej państwa i przepaści pomiędzy głoszoną ideą unitaryzmu narodowego a sposobami wcielania jej w życie. Byli oni w pełnym tego słowa znaczeniu profesjonalistami. Obok twórczości artystycznej uprawiali także gałunki paraliterackie. Występowali w roli ekspertów kultury i techników literackich.

Powyższy obraz twórczego środowiska literackiego należy uzupełnić o pisarzy skupionych wokół czasopism: „Novi behar” i „Gajret”. Istnienie tych dwóch periodyków o podobnym profilu dowodziło podziału wśród ludności muzułmańskiej. „Novi behar” był organem muzułmanów o chorwackiej orientacji, zaś „Gajret” – o proserbskiej. Zajmowane przez „Gajret” stanowisko zapewniło pisarzom z jego kręgu znaczne prerogatywy w życiu kulturalnym Bośni i Hercegowiny. Znamienna była np. żywa współpraca „Gajretu” z Grupą Literatów Sarajewskich.

To szkicowe omówienie głównych tendencji rozwojowych kultury literackiej w Bośni i Hercegowinie w latach międzywojennych ma wykazać, że materialne pod-

¹⁷ Nie wszyscy wymienieni pisarze ukończyli studia wyższe, ale właściwie każdy z nich zetknął się z zachodnią kulturą europejską.

stawy w sferze komunikacji społecznej zostały zbudowane w latach 1878 - 1914. W okresie panowania Austrii miały służyć kształtowaniu się narodu bośniackiego i kultury bośniackiej, a po przejęciu władzy przez nowo powstałą Jugosławię – unitaryzmowi narodowemu. Rząd belgradzki realizował ten plan poprzez ograniczenie dostępu do oświaty, o czym świadczą dysproporcje między tempem rozbudowywania zastanych środków materialnych komunikacji kulturalnej a eksplozją demograficzną, która w latach międzywojennych występowała w Bośni i Hercegowinie. Na szczęście procesami społecznymi, w tym także procesem kultury literackiej, rządziło nie tylko prawo, ale i przypadek, który w paradoksalny sposób posłużył rozwojowi.

АЛЕКСАНДРА СТАНКОВИЧ

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ЛИТЕРАТУРНОЙ КУЛЬТУРЫ
БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЫ МЕЖДУВОЕННОГО ПЕРИОДА (1918 - 1941)

Резюме

Автор статьи, анализируя специфику литературной культуры Боснии и Герцеговины междувоенного периода, выделяет три основные ярко определенные программы: правительственную, правых партий и делегализированных левых партий. Самую полную и существенную программу представили правые партии, которые обладали большими материальными средствами культурной коммуникации. Эти ресурсы и средства были на самом деле созданы еще во время австрийской оккупации.

MAIN TENDENCIES IN THE DEVELOPMENT OF BOSNIAN-HERZEGOVINIAN
LITERARY CULTURE OF THE INTERWAR PERIOD (1918 - 1941)

by

ALEKSANDRA STANKOWICZ

Summary

When taking up the subject of literary culture in Bosnia and Herzegovina during the interwar period the author of this article concentrated her attention on three fundamental institutionally manifested programmes: the governmental, that of right-wing parties and the delegalized left wing. The author considered the programme of right-wing parties to be the most important as it had at its disposal the most substantial material resources for cultural communication worked out as early as the Austrian occupation.